

Tri decenije borbe jugoslovenskih komunista za socijalistički preobražaj društva i nove odnose u svetu

U prvim razgovorima sa drugom Titom o pripremi XI kongresa, dogovoreno je da se uradi tekst koji će sadržati globalnu ocenu uloge KPJ, odnosno SKJ i razvoja našeg društva za poslednje tri decenije. Težište u toj oceni bilo bi na sagledavanju kontinuiteta naše revolucije.

Komisija za izveštaj i Izvršni komitet Predsedništva CK SKJ, uvažavajući tu potrebu, zaključili su da prezentirani tekst »Tri decenije borbe jugoslovenskih komunista za socijalistički preobražaj društva i nove odnose u svetu«, čini uvodni deo Izveštaja za XI kongres.

I

Nastanak i razvoj jugoslovenskog socijalističkog društva neodvojivi su od revolucionarne uloge Komunističke partije, odnosno Saveza komunista Jugoslavije. Duboki i svestrani preobražaj našeg društva na socijalističkim osnovama ne bi bio moguć da nije postojala Partija kao istinska revolucionarna avangarda. Bitna odlika celokupnog njenog razvoja i delovanja je sposobnost stvaralačke primene marksističke teorije u konkretnim istorijskim uslovima, ostvarivanje dijalektičkog jedinstva teorije i revolucionarne prakse, ciljeva i pokreta. U celokupnoj svojoj praksi ona je polazila od stava da marksizam nije dogma nego rukovodstvo za revolucionarnu akciju u konkretnim društvenim uslovima, da je revolucija neprekidno stvaralaštvo, samopotvrđivanje i inicijativa masa, i da je njen cilj oslo-

bođenje radničke klase i čoveka kao čoveka. Na tim osnovama uspela je da pripremi revoluciju i da kao njena vodeća politička i idejna snaga u svim etapama bude na visini istorijskih dilema i zahteva svakog prelomnog trenutka u našem društvenom razvoju. To su bili i temelji koji su joj omogućavali da stalno jača revolucionarnu svest masa, uspešno se bori protiv svih vidova sektaštva, tuđih političkih i ideoloških tendencija, konzervativno-birokratskih i građansko-liberalističkih, i prevazilazi povremene teškoće i elemente krize u vlastitim redovima.

Od istorijskog je značaja uloga Josipa Broza Tita u konstituisanju jasne ideološke i političke linije naše Partije, na osnovama jedinstva marksističke teorije i revolucionarne prakse. Stvaralački marksistički pristup ključnim problemima epohe i konkretnim problemima pred kojima se nalazila naša Partija i revolucija, sposobnost pronalaženja rešenja koja su odgovarala vitalnim interesima naše radničke klase i progresivnih društvenih snaga u celini, svih naših naroda i narodnosti — izrazite su stalne odlike Titove revolucionarne uloge. Veliki rezultati koje su radnička klasa i sve druge progresivne društvene snage postigle u socijalističkom razvitku naše zemlje, njen ugled i značaj u svetskim okvirima, neodvojivi su od činjenice da je na čelu naše revolucije bila ličnost od svetsko-istorijskog značaja, kakva je ličnost Josipa Broza Tita. Delatnost druga Tita utkana je u temelje naše revolucije i daje snažan pečat njenom toku, svim prekretnicama i kvalitativno novim koracima u njenom razvoju već pune četiri decenije.

Pokazalo se da jedna mala zemlja, kao što je naša, uprkos teškom bremenu materijalne i kulturne nerazvijenosti, zahvaljujući izvornoj socijalističkoj revoluciji, može da za relativno kratak istorijski period izvrši dubok i svestran materijalni i celokupni društveni preobražaj, da se izbori i očuva svoju nezavisnost i slobodu, i pravo na vlastiti socijalistički razvitak.

Od izrazito zaostale zemlje sa oštrim klasnim i nacionalnim suprotnostima i socijalnom bedom najširih radnih masa, socijalistička Jugoslavija je postala moderna industrijsko-poljoprivredna zemlja, društvo u kome se stvaraju mogućnosti da radnička klasa postane gospodar uslova, sredstava i plodova svog rada, zajednica slobodno udruženih, ravnopravnih naroda i narodnosti.

Neposredno nakon oslobođenja, revolucionarni pokret na čelu sa KPJ našao se pred ogromnim teškoćama borbe za novo društvo u uslovima velikih ljudskih i materijalnih gubitaka, gotovo potpuno razorene i dezorganizovane, inače veoma slabo razvijene privrede,

nasledene od starog jugoslovenskog društva. Osim toga, revolucionarne snage morale su se boriti protiv otpora klasnih protivnika i voditi tešku bitku za priznanje nove Jugoslavije, očuvanje tekovina socijalističke revolucije i dalje produbljivanje te revolucije.

Dubina revolucionarnih promena otvorila je perspektivu novog života našoj radničkoj klasi, čoveku-pojedincu, svim našim narodima i narodnostima. Zahvaljujući tome, socijalistička Jugoslavija je u celokupnom posleratnom periodu imala natprosečnu stopu privrednog rasta i uspela da smanji relativnu razliku u stepenu razvijenosti u odnosu prema razvijenim zemljama, uprkos velikim unutrašnjim teškoćama i spoljnim pritiscima.

Intenzivni i uspešni proces industrijalizacije daje pečat celokupnom našem posleratnom privrednom razvoju. Izrasla je brojna i snažna radnička klasa — osnovni nosilac materijalnog napretka i ukupnog revolucionarnog preobražaja, u čijem sastavu je sve veći deo klasno-svesnih, stručnih i obrazovnih kadrova. Velike strukturalne promene izvršene su na selu, smanjene razlike u životnom standardu između grada i sela, i vidno poboljšani uslovi života seoskog stanovništva. Društveni sektor, razvijen na osnovi revolucionarnih promena u proizvodnim i svojinskim odnosima, postao je dominantni činilac razvoja celokupne privrede i osnova socijalističkih društvenih odnosa. Krupna dostignuća ostvarena su u podizanju životnog standarda naše radničke klase i svih radnih ljudi, što je bio jedan od najvažnijih elemenata razvoja i stabilnosti našeg društveno-ekonomskog i političkog sistema. Rezultati postignuti u oblasti obrazovanja, nauke, kulture, zdravstvene i socijalne zaštite omogućili su stvaranje široke kadrovske osnove materijalnog i celokupnog društvenog progressa, veću socijalnu sigurnost čoveka i njegovo potvrđivanje kao slobodnog stvaralačkog bića.

Velika dostignuća u materijalnom preobražaju ne bi bila moguća bez neprekidne orijentacije KPJ, odnosno SKJ, na razvijanje socijalističkih društvenih odnosa i neposredne aktivne uloge radničke klase i svih radnih ljudi u ostvarivanju te orijentacije. Njena suština je borba za odlučujuću poziciju i ulogu radničke klase i čoveka-proizvođača u društvenom životu, kao i puni i slobodni razvitak svih naših naroda i narodnosti. Njeni temelji su postavljeni još u oružanoj revoluciji, ostvarivanjem jedinstva narodnooslobodilačke borbe i socijalne revolucije. Revolucionarna, istinski demokratska vlast bila je snažan činilac u stvaranju novih društvenih odnosa. Ni u jednom periodu razvoja našeg društva nije napuštena ta orijentacija, iako je bilo brojnih teškoća u njenom realizovanju. I u vreme admi-

nistrativnog upravljanja privredom i društvom, postojala je široka socijalna baza iz koje su proizlazili politički sistem i snažna podrška revolucionarnim merama koje je inicirala i ostvarivala nova vlast. Suština socijalističke demokratije očuvana je i u tom razdoblju našeg razvitka. Već tada su postojali otpori tendencijama birokratizma koje su se javile u sistemu administrativnog upravljanja privrednim i celokupnim društvenim životom.

Kvalitativno novi korak u ostvarivanju te orijentacije čini razvitak socijalističkog samoupravljanja. Ono je bilo logični nastavak dubokih revolucionarnih promena, koje su već bile ostvarene u našem društvu, i izvornog karaktera naše revolucije. Sukob sa politikom Informbiroa, 1948. godine, nije uzrokovao taj istorijski preokret u razvoju našeg društva, niti je on, sam po sebi, to mogao učiniti. Pretpostavke za vlastiti put u socijalizam već su bile sadržane u našem dotadašnjem revolucionarnom razvoju.

Samoupravljanje je omogućilo prevazilaženje svakog oblika najamnih odnosa i eksploatacije. Sistem »revolucionarnog etatizma« i državna svojina kao njegova osnova, iako su u periodu neposredno nakon oslobođenja bili nužan oblik konstituisanja društva i odigrali izuzetno važnu ulogu u celokupnom njegovom razvoju, nisu mogli da obezbede kvalitativno nove korake u pravcu produbljivanja revolucionarnog procesa. To je mogao da osigura proces nastajanja društvene svojine i raspolaganja proizvođača uslovima, sredstvima i rezultatima svog rada. U tome je suština samoupravljanja i njegov svetsko-istorijski značaj.

Samoupravljanje je otvorilo mogućnosti za vlast same radničke klase i svih radnih ljudi i građana, pretvaranje te klase u osnovnu snagu društvenog razvoja, stvaralačku ulogu čoveka u radu, političkom odlučivanju i celokupnom društvenom životu. Počevši od radničkih saveta u fabrikama, ono se sve više i sve dublje širilo u sve oblasti društvenog života i postajalo ekonomski i politički interes i potreba najširih masa, a kao vrednost i orijentacija — deo svakodnevnog života i svesti ogromne većine radničke klase i svih drugih progresivnih društvenih grupa i slojeva. Postepeno je jačala i materijalna snaga samoupravljanja, iako taj proces još traje i nailazi na različite složene i brojne objektivne i subjektivne prepreke i otpore. Ono je pokazalo realnu mogućnost i istorijsku neophodnost da, umesto svemoći države i s njom srasle Partije, čovek neposredno odlučuje o bitnim pitanjima svoga rada i celokupnog života, a da Partija ne deluje prvenstveno kao faktor vlasti već kao unutrašnja vodeća politička i idejna snaga radničke klase i svih drugih progresivnih društvenih snaga u procesu socijalističkog samoupravljanja.

Jedna od ključnih komponenti naše revolucije je stalni napor da se ostvaruje ravnopravnost, bratstvo i jedinstvo među svim našim narodima i narodnostima, svestrana demokratska saradnja među republikama i pokrajinama. Borba za jedinstvo oslobođanja radničke klase i stvaranja ekonomskih, političko-institucionalnih, kulturnih i drugih uslova i činilaca ravnopravnosti, zajedništva i svestranih veza među našim narodima i narodnostima suštinska je odlika celokupnog socijalističkog razvitka našeg društva. Temelji ravnopravnosti, bratstva i jedinstva položeni su u toku naše narodno-oslobodilačke borbe i socijalističke revolucije, u kojoj su učestvovali svi naši narodi i narodnosti. I tada i kasnije neprekidno se potvrđivao vitalni istorijski značaj ravnopravnosti za nastajanje novog društva, zajedničku egzistenciju, opstanak i razvoj svakog našeg naroda i narodnosti. U svim etapama razvoja socijalističkog društva i međunacionalnih odnosa pronalazena su konkretno-istorijska rešenja koja su odgovarala suštinskim interesima i ciljevima svih naših naroda i narodnosti. Partija je pri tome polazila, a i danas polazi, od stava da je to stalno otvoren i aktuelan proces. On se nije ostvarivao bez elemenata kriza u tim odnosima i otpora antisocijalističkih snaga raznih oblika. Međutim, Partija se uvek potvrđivala kao snaga sposobna da ukaže na stvarne puteve prevladavanja tih elemenata i da se uspešno bori protiv reakcionarnih nacionalističkih tendencija svih varijanti.

Od posebnog je značaja stalni napor Partije da se stvara materijalna osnova ravnopravnosti naših naroda i narodnosti, da se smanjuju razlike između razvijenih i nedovoljno razvijenih republika i Pokrajine Kosovo. Takvim rešavanjem nacionalnog pitanja dat je krupan doprinos praksi i marksistički shvaćenom internacionalizmu i u svetskim okvirima.

Samoupravljanje je omogućilo da ravnopravnost, jedinstvo i svestrana saradnja u okviru jugoslovenske socijalističke zajednice dobiju kvalitativno nove sadržaje. Puna ravnopravnost u odnosima među narodima i narodnostima i njihovo jedinstvo na socijalističkim demokratskim osnovama suštinski su povezani sa ostvarivanjem samoupravljanja, čine s njim organsko jedinstvo, neodvojivi su jedno od drugog.

Razvijanje našeg socijalističkog društva na temeljima izvorne revolucije, posebno samoupravljanja kao stvarne i celovite demokratije, imalo je konsekventni izraz u neprekidnoj borbi Komunističke partije Jugoslavije, odnosno Saveza komunista Jugoslavije za ravnopravne odnose u međunarodnom radničkom pokretu i samostalnoj i nezavisnoj spoljnoj politici naše zemlje.

Komunistička partija Jugoslavije, odnosno Savez komunista Jugoslavije se dosledno borio za prevazilaženje odnosa dominacije u međunarodnom radničkom pokretu, zasnovanih na monolitizmu i podređenosti jednom centru, za punu ravnopravnost i samostalnost revolucionarnih i progresivnih partija i pokreta i ostvarivanje internacionalizma na toj osnovi. Time je Partija ukazala na neophodnost pozitivne istorijske alternative odnosima dominacije i neravnopravnosti u tom pokretu i svojom pozicijom i ulogom u njemu na konkretni sadržaj te alternative. Ta naša orijentacija počela je još u predrevolucionarnom periodu Titovim dolaskom na čelo Partije, i ima svoj kontinuitet od narodnooslobodilačke borbe do danas.

Uspesna odbrana nezavisnosti i samostalnosti naše zemlje jedan je od temeljnih činilaca celokupnog dosadašnjeg razvitka i vrednost od strategijskog značaja u celokupnoj politici Partije. Revolucionarni unutrašnji preobražaj društva, naša spoljna politika i borba za ravnopravne odnose u međunarodnom radničkom i komunističkom pokretu, čine suštinsko jedinstvo. Na toj osnovi bilo je moguće uspešno suprotstavljanje pokušajima podele Jugoslavije po završetku rata, očuvanje samosvojnosti naše revolucije, slobode i nezavisnosti u uslovima pritiska Informbiroa, 1948. godine, u čemu Peti kongres KPJ ima istorijski značaj, kao i odupiranje svakom drugom ugrožavanju i osporavanju nezavisnosti i samostalnosti naše zemlje i Partije. To je bilo od dalekosežnog i principijelnog značaja i za odnose u celokupnom međunarodnom radničkom pokretu.

Kontinuitet unutrašnjeg revolucionarnog preobražaja i na njemu zasnovane nezavisne spoljne politike rezultirao je opredeljenjem naše zemlje za nesvrstanost u odnosu na postojeće blokove i aktivnu miroljubivu koegzistenciju među državama i narodima, borbom za jačanje snaga mira i saradnje u svetu, i prevazilaženje svakog oblika političke i ekonomske dominacije. Jugoslavija je jedan od osnivača pokreta nesvrstanih i jedan od najaktivnijih boraca za njegovo jačanje. Ugled koji ona ima u svetskim okvirima rezultat je njene doslednosti i principijelnosti u ostvarivanju politike nesvrstavanja kao svoje trajne orijentacije i jedino moguće strategije u međunarodnim odnosima. Ta politika je izraz našeg autentičnog revolucionarnog razvoja na osnovama socijalističkog samoupravljanja, kao i najdubljih istorijskih interesa i težnji svih naših naroda i narodnosti. Po svojim ukupnim rezultatima i mogućnostima, ona objektivno doprinosi jačanju socijalizma kao svetskog procesa.

Odbrambena moć i sposobnost naše zemlje, kao jedan od najbitnijih činilaca njene stabilnosti, neometanog socijalističkog razvoja i njene ukupne bezbednosti, uvek su bili i značajan oslonac naše

nezavisne spoljne politike i uloge u pokretu nesvrstanih. Ostvarujući na sadašnjem stepenu razvoja našeg društva koncepciju opštenarodne odbrane i društvene samozaštite kao sistem odbrambenog organizovanja, Savez komunista se zalaže da se ona svestrano razvija na način da se naše društvo u svakoj situaciji može uspešno suprotstaviti svakom napadu. U tome je od ogromnog značaja sve snažnija idejna svest i organizovanost radnih ljudi i građana i njihovo odlučno opredeljenje da se suprotstave svakoj agresiji, kao i dalje jačanje naših oružanih snaga — Jugoslovenske narodne armije i teritorijalne odbrane, koje na sadašnjem stepenu našeg društvenog razvoja i međunarodnih odnosa predstavljaju konkretnu primenu Marksove ideje i nezamenljiv oblik vojnog organizovanja naoružanog naroda.

Od svog početka naša revolucija je bila okrenuta čoveku, ciljevima i mogućnostima njegovog oslobađanja. Humanizam kao njena osnovna vrednost sadržaj je u svakoj njenoj etapi. Naša revolucija nije odstupila od principa da je čovek cilj društvenog razvoja, da on mora da bude subjekt a ne objekt politike vlasti i upravljanja. Realna osnova tog revolucionarnog humanizma danas je u tome što se stvaraju uslovi da radni čovek u procesu socijalističkog samoupravljanja postaje gospodar uslova, sredstava i rezultata svoga rada i subjekt političkog odlučivanja. Na toj podlozi otvaraju se mogućnosti za integraciju svih oblasti proizvodnog i političkog života, kulture i nauke, ostvarivanje kvalitativno novih sadržaja demokratije, prava i slobode čoveka. »Ništa što je stvoreno ne sme za nas biti toliko sveto da ne bi moglo biti prevaziđeno i da ne bi ustupilo mesto onome što je još naprednije, još slobodnije, još ljudskije« — to je trajno geslo naše revolucije, izraženo u Programu Saveza komunista.

II

Materijalni preobražaj i razvoj privrednog sistema

Svestran i relativno brz ekonomski razvitak, stvaranje boljih materijalnih uslova života i izgradnja novih odnosa proizvodnje, činili su bitne elemente aktivnosti Saveza komunista na društveno-ekonomskom planu u celokupnom posleratnom razdoblju. Jugoslavija je u tom periodu bila pri vrhu svetske rang-liste po stopi rasta, prešavši put od nerazvijene do srednje razvijene zemlje. Ostvarivanje te orijentacije nailazilo je na teškoće izazvane nerazvijenošću proizvodnih snaga, ekonomskim pritiscima pojedinih kapitalističkih zemalja, ekonomskom blokadom od strane zemalja Informbiroa, a

zatim na otpore u vidu etatističko-centralističkih, tehnokratsko-birokratskih, anarholiberalističkih, nacionalističkih i drugih antisocijalističkih i antisamoupravnih tendencija i pojava. U svojim nastojanjima da se što pre izvuče iz materijalne i ukupne nerazvijenosti, naše društvo je nailazilo i na veoma složene probleme socijalne i kulturno-obrazovne prirode. Sve višim nivoom materijalnog razvoja i većim uključivanjem u međunarodnu podelu rada, problemi upravljanja i razvoja privrede postajali su sve složeniji.

Period posleratnog ekonomskog razvitka Jugoslavije obeležen je izuzetnim naporima za razvoj materijalno-proizvodnih snaga zemlje, izmenu njene socijalno-ekonomske strukture i jačanje socijalističkih samoupravnih odnosa. Ti napori, koliko su karakteristični po ostvarenim rezultatima, isto toliko zaslužuju i posebnu pažnju, s obzirom na uslove i okolnosti u kojima je tekao taj proces. Pored borbe protiv nasleđene zaostalosti (niski stepen razvitka proizvodnih snaga, nepovoljna struktura proizvodnje i disproporcionalnost razvitka, znatna razaranja u toku drugog svetskog rata), pred našu zemlju su se postavljali i mnogi drugi problemi. Ako se pri tome ima u vidu da je naša zemlja bila upućena, u najvećoj meri, na sopstvene snage i izvore, tek onda se može sagledati sav značaj pređenog puta i ostvarenih rezultata.

Jugoslavija je do rata spadala u najnerazvijenije zemlje Evrope, uz izrazitu regionalnu neujednačenost i velike socijalne razlike. Ona se nalazila u grupi zemalja sa najnižom stopom rasta društvenog proizvoda (oko 2 odsto). U posleratnom razdoblju (1948—1977) ukupni društveni proizvod povećan je 5,9 puta, odnosno 4,3 puta po stanovniku.

Prosečnom stopom rasta društvenog proizvoda od 6,1 odsto, odnosno 5,0 po stanovniku (cene iz 1972), nalazila se na listi zemalja sa najbržim razvitkom. Ekonomska snaga Jugoslavije je nekoliko puta veća od predratne, a društveni proizvod po stanovniku povećan sa oko 260 u 1948. na oko 1.360 dolara (1975). (Obračunato po tekućim cenama i tekućoj vrednosti dolara — zvanični kurs — SZPP). Sužen je raspon u razvijenosti između naše zemlje i razvijenih zemalja.¹ Početkom pedesetih godina, nacionalni dohodak po stanov-

¹ U 1939. godini bruto nacionalni produkt (GNP) Jugoslavije po stanovniku (oko 112 dolara) bio je 6,2 puta manji od tadašnjeg bruto nacionalnog produkta po stanovniku SAD. U 1952. godini taj odnos je bio 1:10,5, 1959 — 1:6, u 1965—1966 — 1:5,1 i 1970. godine 1:4,4. Gledan u celini, položaj Jugoslavije primetno je poboljšan i u odnosu prema evropskim socijalističkim zemljama. Relativni odnos jugoslovenskog društvenog proizvoda po stanovniku prema proseku za istočnoevropske socijalističke zemlje povećan je sa oko 46 odsto u 1952. godini na preko 60 odsto u 1970. godini («Konceptija dugoročnog razvoja Jugoslavije do 1985». Konzorcijum ekonomskih instituta, novembar 1974).

niku iznosio je oko polovine tadašnjeg svetskog proseka, a danas je za oko 20 odsto veći.

Industrijalizacija zemlje bila je u središtu pažnje u celom posleratnom razdoblju. Industrija je zauzela vodeće mesto u privredi i doprinela razvoju drugih oblasti i infrastrukture. Prosečnom godišnjom stopom rasta od 9,5 (1948—77), industrijska proizvodnja bila je 1977. skoro četrnaest puta veća nego 1947. godine. Učešće industrije u strukturi privrede (cene 1972) povećano je sa 18 odsto (1947) na 37 odsto (1976), a učešće poljoprivredne proizvodnje smanjeno na 16 odsto. Industrija je sada u mogućnosti da za manje od mesec dana proizvede onu količinu robe koju je proizvela u toku cele 1947. godine. Bitno je izmenjena i njena struktura i obogaćen asortiman.

Dinamički razvoj i promene u strukturi privrede podstakli su i omogućili promene u socijalnoj strukturi stanovništva.² Zaposlenost je rasla prosečno godišnje (1953—1977) po stopi od 4,4 odsto. Oko tri miliona stanovnika prešlo je iz sela u grad, što je dovelo i do poremećaja u kvalitetu aktivnog poljoprivrednog stanovništva, pojave nezaposlenosti i privremenog zapošljavanja van zemlje.³ Toliki prelazak stanovništva iz poljoprivrede u druge delatnosti morao je dovoditi do teškoća, s obzirom na nemogućnost privrede da za relativno kratko vreme apsorbuje sav taj priliv. Sa druge strane, porast evidentirane, neevidentirane i latentne nezaposlenosti javlja se, pri inače visokoj stopi zapošljavanja, uglavnom kao posledica pritiska na zapošljavanje određenih kategorija radne snage (aktivnog poljoprivrednog stanovništva, izdržavanog stanovništva van poljoprivrede i povratnika iz inostranstva). Stoga i u ukupno evidentiranoj nezaposlenosti, poslednjih petnaestak godina, uglavnom dominira skupina nekvalifikovanih i polukvalifikovanih (oko 63 odsto).

Industrijski radnici čine jezgro savremene radničke klase i sve su brojniji; učešće stručnih i kvalifikovanih kadrova u njoj mnogo je veće nego neposredno posle rata. U 1953. godini bilo je 531.000 kvalifikovanih i visokokvalifikovanih radnika, a u 1974 — 1,526.000. Ukupan broj zaposlenih povećan je 1976. u odnosu prema 1939. godini preko četiri puta, a broj kvalifikovanih više od pet puta. Ovi rezultati su značajni i sa šireg društvenog aspekta, pre svega jača-

² Učešće stanovnika gradskih naselja (tj. sa više od 5000 stanovnika) povećano je sa 23,2 odsto u 1948. na 37,3 odsto u 1971. Gotovo polovina poljoprivrednih domaćinstava imala je 1971. bar jednog člana zaposlenog van poljoprivrede («Jugoslovenski pregled», jun 1975).

³ Od 1952—1961. broj lica koja traže zaposlenje, polazeći od postojeće metodologije obračuna, kretao se u odnosu prema ukupnom broju zaposlenih od 2,5—5 odsto. Počev od 1961. broj tih lica se postepeno povećavao, tako da je učešće 1969. iznosilo 9 odsto (330.000 lica), a 1976. oko 12 odsto (635.000).

nja i osposobljavanja radničke klase kao osnovnog subjekta socijalističkog samoupravljanja i stvaranja potrebnih pretpostavki za njegov razvitak, iako postoje još brojni problemi kvalifikaciono-obrazovne strukture, kako radničke klase tako i celokupnog aktivnog stanovništva.

Poljoprivredu stare Jugoslavije karakterisali su spor razvoj, niska produktivnost i visoka agrarna prenaseljenost. Na selu je prevladivao prirodni karakter proizvodnje. Ona je bila glavna grana privrede, davala je polovinu nacionalnog dohotka zemlje. Posle oslobođenja, trebalo je savladati ne samo nasleđenu zaostalost već i posledice ratnih razaranja. Prosečni porast poljoprivredne proizvodnje iznosio je od 1953—1977. godine 3,2 odsto godišnje. Mada taj rast nije bio kontinuiran, to je ipak jedna od najviših stopa rasta u svetu postignuta u tako dugom razdoblju. Taj rast naročito je izrazit posle 1956. godine, jer je poljoprivreda imala do tada, za razliku od drugih privrednih oblasti, dosta spor uspon u pogledu obima proizvodnje. Visoko povećanje proizvodnje rezultat je porasta produktivnosti rada u razdoblju 1953—1977. za 2,3 puta, napretka tehnologije i primene mehanizacije, menjanja strukture poljoprivredne proizvodnje i smanjenja broja poljoprivrednog stanovništva. U tome su naročito prednjačila društvena gazdinstva. Ona daju oko 50 odsto tržišnih viškova, a raspolažu sa oko 15 odsto ukupno obradivih površina. Značajni rezultati se postižu i na individualnim parcelama, posebno na onima gde su uspostavljeni odnosi kooperacije sa društvenim gazdinstvima.

Obim i struktura spoljnotrgovinske razmene Jugoslavije pred rat izražavali su opšti nivo razvitka zemlje. Udeo izvoza i uvoza u društvenom proizvodu iznosio je 1939. godine oko 14 odsto. Danas Jugoslavija razmenjuje sa svetom oko 25 odsto svog društvenog proizvoda, a održava ekonomske odnose sa više od 130 zemalja (1946. godine sa 35 zemalja). Brzim posleratnim razvitkom i menjanjem strukture privrede stvarani su uslovi za sve šire i intenzivnije uključivanje u međunarodnu podelu rada, u finansijske tokove i naučno-tehničku saradnju. Dinamika spoljno-trgovinske razmene bila je, po pravilu, veća od dinamike društvenog proizvoda. Raslo je i učešće Jugoslavije u ukupnoj svetskoj razmeni, iz godine u godinu, pri čemu je učešće uvoza raslo znatno brže od učešća izvoza. To je i razumljivo, s obzirom na tempo procesa industrijalizacije i uopšte privredne izgradnje zemlje.⁴ Za razliku od situacije pre rata, došlo

⁴ Učešće Jugoslavije u svetskom uvozu poraslo je sa 0,45 odsto u 1938. na 0,81 odsto u 1976, dok je učešće u izvozu uglavnom stagniralo: 0,5 odsto u 1938, a 0,55 odsto u 1976.

je ne samo do približnog izjednačavanja spoljnotrgovinske razmene sa kapitalističkim i socijalističkim zemljama nego, i do sve veće razmene sa zemljama u razvoju. Ta tendencija pokazuje da se i u oblasti spoljnotrgovinske razmene potvrđuje nesvrstanost kao osnovno opredeljenje naše zemlje u spoljnoj politici.⁵ Međutim, s obzirom na tu opredeljenost, neophodno je sve više razvijati i naše spoljnoekonomske odnose sa zemljama u razvoju.

Izrazite su i strukturne promene u spoljnotrgovinskoj razmeni. Pred rat, izvoz neobrađenih proizvoda iznosio je 56 odsto ukupnog izvoza Jugoslavije, a 1974. godine oko sedam puta manje; izvoz proizvoda visoke prerade povećao se oko dvanaest puta. Taj pokazatelj karakterističan je za zemlju koja se brzo razvija.⁶ Međutim, zavisnost naše zemlje od uvoza se znatno povećala u poslednjih deset godina, dok zavisnost od izvoza uglavnom stagnira. Učešće Jugoslavije u svetskom uvozu povećano je sa 0,74 odsto u 1965. na 0,81 odsto u 1976. godini, a u svetskom izvozu smanjeno sa 0,66 odsto na 0,55 odsto.

Politika bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosovo, u kojima živi oko 35 odsto stanovništva Jugoslavije, definisana je i prihvaćena još u toku narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije kao zajednički politički, ekonomski i nacionalni interes svih naših naroda i narodnosti i osnova njihove ravnopravnosti. Ta politika je bila snažan oslonac prosperiteta Jugoslavije.

Rezultati zajedničkih napora u razvoju privredno nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosovo veoma su značajni. Oni se ogledaju u porastu društvenog proizvoda, zaposlenosti, strukturi proizvodnje, standardu i dr.⁷ Prosečni porast industrijske proizvodnje bio je (1947—1977) na Kosovu, u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Makedoniji iznad prosečne godišnje stope rasta za celu zemlju. Uglav-

⁵ Jugoslovenski izvoz u zemlje zapadne Evrope učestvovao je 1937. u ukupnom izvozu sa 73,9 odsto, a u zemlje istočne Evrope sa 13,4 odsto. Učešće uvoza iz zapadne Evrope iznosilo je te godine 65,9%, a iz istočne 17,1 odsto («Privreda FNRJ u periodu 1947—1956. godine», Ekonomski institut, Beograd 1957). Izvoz u zapadnu Evropu iznosio je 1976. 42,1 odsto, u zemlje SEV 42,4 odsto, a u zemlje u razvoju 16,5 odsto. Uvoz sa Zapada 55,1 odsto, iz zemalja SEV — 30 odsto, a iz zemalja u razvoju 14,3 odsto («Aktuelni problemi privrednih kretanja i ekonomske politike Jugoslavije»).

⁶ Do 1952. nije se izvozila oprema. Poslednjih godina, njeno učešće u izvozu iznosi više od 20 odsto.

⁷ Učešće poljoprivrednog stanovništva u ukupnom stanovništvu Makedonije smanjeno je na 35 odsto, Bosne i Hercegovine na 34 odsto, a Crne Gore na 30 odsto. U 1975. Kosovo je imalo 46 odsto poljoprivrednog stanovništva prema 81 odsto u 1948.

vnom je bio brži i porast osnovnih sredstava.⁸ Brz privredni razvoj uticao je na stalan prodor industrijalizacije i sve veće uključivanje tih područja u opšti materijalni i društveni napredak zemlje, izazivajući bitne promene u svim oblastima života. Veoma brz razvoj školstva, na primer, omogućio je masovan priliv stručnih kadrova u privredu i društvene delatnosti. Kvalifikaciona struktura zaposlenih slična je strukturi u razvijenim područjima. Jačanje materijalne i kadrovske baze stvorilo je uslove za brz razvoj životnog standarda, zdravstvene zaštite, nauke, kulture i drugih delatnosti. Brz, dinamičan i sve usklađeniji razvoj svih republika i pokrajina nesumnjiv je pokazatelj prednosti života u samoupravnoj socijalističkoj Jugoslaviji, u kojoj je jedino moguće prevazilaženje ovog složenog istorijskog problema u interesu svih. Još šire mogućnosti i podsticanje za to pruža udruživanje rada i sredstava.

Podizanje standarda radničke klase i svih radnih ljudi Jugoslavije bilo je i ostalo jedan od osnovnih kriterijuma vrednovanja dostignuća u privrednom razvoju i jedno od najpouzdanijih merila socijalističke orijentacije u preobražaju društva. Usled ratnih razaranja i ekonomske blokade materijalni uslovi za povećanje lične potrošnje stvoreni su tek posle 1956. godine. Do 1961. godine lična potrošnja je rasla po prosečnoj godišnjoj stopi od 7,2 odsto, a investicije 11,2 odsto. Od 1961—1964. lična potrošnja je rasla prosečno godišnje po stopi od 6,6 odsto, a investicije 6,1 odsto. U periodu 1965—1977. nastaje, računajući po cenama iz 1972, nešto veće pomeranje u raspodeli u korist lične potrošnje (5,4—4,9 odsto). Usled toga je znatno povećano i učešće lične potrošnje u raspodeli dohotka. Godišnja stopa njenog realnog porasta po stanovniku iznosila je u razdoblju 1953—1977. godine 6,2 odsto i bila približno jednaka porastu društvenog proizvoda. To je uticalo na opšti porast životnog standarda, posebno na promene u strukturi potrošnje (na primer, svako peto domaćinstvo ima automobil).

U stambenom fondu Jugoslavije bilo je, krajem 1976. godine, oko 80 odsto više stanova nego 1939. godine. Posleratna stambena izgradnja znatno je veća s obzirom na ratom uništenih oko 400.000 stanova i srušenih, zbog dotrajalosti ili drugih razloga, najmanje oko 300.000 stanova. Novosagrađeni i rekonstruisani stanovi čine oko 60 odsto današnjeg stambenog fonda. I pored porasta stanovništva u posleratnom periodu za oko 6 odsto, stambena površina povećana je po

⁸ Dok je prosečna stopa rasta industrijske proizvodnje iznosila za celu zemlju u periodu 1947—1977. godine 9,5 odsto, ta stopa je u Bosni i Hercegovini bila 10,1 odsto, Crnoj Gori 14,1 odsto, Makedoniji 12,0 odsto i SAP Kosovu 10,3 odsto.

jednom licu sa 9 m² u 1939. godini na 13,6 m² u 1975. godini, s tim što je opremljenost stanova na znatno višem nivou.

U predratnoj Jugoslaviji većina stanovništva nije bila obuhvaćena zdravstvenom zaštitom. Osnovna obeležja zdravstvenog stanja stanovništva bila je relativno velika smrtnost (naročito odojčadi), rasprostranjenost zaraznih bolesti, tuberkuloze i malarije, kao i kratak ljudski vek. Posle rata su uloženi veliki naponi društva i ostvareni krupni rezultati u širenju i modernizaciji zdravstvenih ustanova, formiranju medicinskih kadrova i primeni naučnih dostignuća u lečenju i suzbijanju bolesti. Zdravstvenom zaštitom je obuhvaćeno gotovo celokupno stanovništvo.⁹ Znatno poboljšanje životnog standarda stanovništva, a posebno uslova rada, ishrane, stanovanja, zdravstvene zaštite, uticalo je na vidno produženje ljudskog veka.¹⁰

Veliki rezultati su postignuti i u oblasti obrazovanja i kulture. Neposredno pred rat, oko 40 odsto stanovništva bilo je nepismeno. Prema popisu stanovništva 1971. godine, nepismenost odraslih lica iznad 10 godina starosti smanjena je na 15 odsto. Osnovnim obrazovanjem 1976. obuhvaćeno je 95 odsto dece, srednjim 46 odsto, a višim i visokim 7,6 odsto, dok je 1956. godine osnovnim obrazovanjem bilo obuhvaćeno 78 odsto, srednjim 13 odsto, a višim i visokim 2 odsto. Poboljšan je i kvalitet nastave. Do 1950. godine na jednog nastavnika osnovne škole dolazilo je oko 60 učenika, a danas oko tri puta manje. U ukupnom stanovništvu sve je više lica sa visokom, višom i srednjom spremom. Broj studenata u školskoj 1938/39, na 10.000 stanovnika iznosio je 11, 1965/66. godine 9,35, a 1975/76 184. Od 1945—1976. godine diplomiralo je oko 607.000 studenata. Sve je to izmenilo kvalifikacionu strukturu zaposlenih i doprinelo povećanju produktivnosti rada.¹¹

Posebna pažnja posvećena je školovanju dece i omladine na maternjim jezicima naroda i narodnosti.¹² Prve škole na makedonskom jeziku otvorene su tek posle oslobođenja, a već 1948. godine bilo je 152 hiljade učenika osnovnih škola, a 1975/76. taj se broj popeo na 270.154. Broj učenika srednjih škola povećan je više od pet puta.

⁹ Na jednog lekara je 1939. dolazilo preko 3.200 stanovnika, a 1976. oko 665. Slična je situacija i sa brojem stanovnika na jedan bolesnički krevet.

¹⁰ Smrtnost odojčadi je još među najvećim u Evropi, pre svega zbog visoke smrtnosti u SAP Kosovu i SR Makedoniji. Razlog je nedovoljan broj medicinskog osoblja, neadekvatan raspored zdravstvenih ustanova i visoki natalitet.

¹¹ Udeo stanovnika sa srednjim, višim i visokim obrazovanjem porastao je u ukupnom stanovništvu sa 7 odsto u 1953. na 18 odsto u 1971. (prema popisu). Broj radnika sa višim kvalifikacijama brže raste od povećanja ukupne zaposlenosti.

¹² Indeks porasta broja učenika na tim jezicima veći je od prosečnog indeksa za celu zemlju.

U školskoj 1975/76. godini bilo je blizu 367 hiljada učenika osnovnih škola na jezicima narodnosti, a 1938/39. blizu 42 hiljade. Na albanskom jeziku pre rata nije bilo nijedne škole, a 1975/76. godine 308.956 učenika posećivalo je takve osnovne škole, a 21.607 učenika gimnazije. Nastavu na mađarskom jeziku slušalo je pre rata 27.915 učenika osnovnih škola i 337 učenika gimnazija, a školske 1975/76. 34.943 učenika osnovnih škola i 1.794 učenika gimnazija, pored drugih stručnih i ostalih škola. I broj učenika osnovnih škola na bugarskom jeziku iznosio je 1975/76. 3.799, dok pre rata uopšte nije bilo škola na tom jeziku. Otvorene su i visokoškolske ustanove u regionima u kojima živi veći broj pripadnika narodnosti. Tu se nastava izvodi, u znatnoj meri, na jezicima narodnosti (Priština, Novi Sad, Subotica).

I brz društveni i materijalni napredak pozitivno je uticao na razvitak kulture i umetnosti, kao i na približavanje nacionalnih kultura. Tomé je mnogo doprineo i razvoj masovnih medija — radija i televizije. U 1939. godini postojale su samo četiri radio-stanice, a 1976. godine 189; 1939. na sto stanovnika bio je jedan radio-prijemnik, a 1976. gotovo svako domaćinstvo raspolaže radio-prijemnikom. Godine 1960. radila su tri televizijska centra, a 1976. godine osam. Godine 1960. jedan televizijski prijemnik koristilo je u proseku 618 stanovnika, a 1976. na 1,9 domaćinstava dolazi jedan televizijski prijemnik.

Zahvaljujući revolucionarnim promenama u našem društvu, vrlo su efikasno uklonjene socijalne razlike proizišle iz kapitalističkih odnosa proizvodnje i njima uslovljene raspodele, u kojoj je veoma mali krug kapitalista prisvajao najveći deo viška vrednosti i živio u raskoši, dok je ogromna većina radnih ljudi živela u bedi i siromaštvu. Međutim, još nisu otklonjeni svi izvori socijalnih razlika koje nastaju usled ostataka državnosvojinskog i grupnosvojinskog monopola, kršenja zakona i samoupravnih normi, mimo raspodele prema rezultatima rada. Savez komunista je zauzeo odlučan kurs borbe za prevazilaženje neopravdanih socijalnih razlika koje nisu zasnovane na rezultatima rada, naročito posle Pisma druga Tita i Izvršnog biroa (1972). Od posebnog značaja za prevazilaženje socijalnih razlika su i rezultati postignuti poslednjih godina u rešavanju stambenih problema radničke klase i svih radnih ljudi, podizanju nivoa ličnih dohodaka za kategorije zaposlenih sa najnižim primanjima, mogućnostima školovanja dece i omladine radničkog i seljačkog porekla, proširivanju zdravstvene i socijalne zaštite itd. U svemu tome došao je do izražaja visok stepen solidarnosti radničke klase i radnih ljudi svih naših naroda i narodnosti.

Napori u industrijalizaciji zemlje tražili su odgovarajuće političke oblike upravljanja privredom. Ekonomska zaostalost i ukupan odnos društvenih snaga, kao i spoljnopolitički položaj zemlje, vršili su u tom periodu dvostruki pritisak: snage kapitalističke prošlosti, iako su u revoluciji izgubile vlast i ekonomsku moć, bile su još sposobne da, uz eventualnu podršku spolja, nanesu u određenim situacijama veliku štetu stabilnosti zemlje. Sa druge strane, izvanredni napori u ekonomskoj izgradnji zemlje i potreba borbe protiv ostataka starog društva zahtevali su veliku unutrašnju disciplinu, znatnu meru centralizacije i administrativnog upravljanja u privredi i stvaranje jakog državnog aparata. Revolucija je sama stvorila uslove i sredstva za suzbijanje ovih pritisaka. Raščišćavanjem pitanja i uloge države u društvenom životu, razvijanjem društvene svojine i uvođenjem samoupravljanja, obezbeđeni su uslovi za prevazilaženje ovih tendencija.

Posle dugih i temeljnih priprema, 1951. godine pristupilo se izgrađivanju sistema koji vodi odumiranju bitnih funkcija države u privredi i njihovom prenošenju na neposredne proizvođače. Takozvanim ekonomskim zakonima, usvojenim 1952. godine, izvršene su promene i u privrednom sistemu. Proces je započet u oblasti sistema planiranja, a zatim se proširio na raspodelu dohotka, što je stvorilo prve pretpostavke za jačanje materijalne osnove samoupravljanja.

U početnoj fazi razvoja privrednog sistema karakteristično je postojanje stopa akumulacije i fondova kao osnovnih instrumenata, pomoću kojih se u to vreme uticalo na formiranje i raspodelu ukupnog prihoda privrednih organizacija. To je bilo polazište u stvaranju društvenih planova. Uloga društveno-političkih zajednica, pre svega Federacije, bila je dominantna. U periodu od 1953. do 1957. godine uvedeni su novi instrumenti raspodele, pri čemu je prelomna godina u razvitku privrednog sistema upravo bila 1957. Tada su prvi put pravnim propisima regulisani gotovo svi društveno-ekonomski odnosi u oblasti privrede, posebno u sistemu raspodele, što je dovelo do novih odnosa u proizvodnji i raspodeli (stvoren je čist prihod kao materijalna osnovica radničkog samoupravljanja, čime je započet proces ukidanja najamnih odnosa). Međutim, sistem iz 1957. godine je, ipak, u mnogim pitanjima, stao na pola puta zbog relativno uske materijalne osnovice i velikih centralizovanih potreba, kao i zbog vrlo oštih raspona u cenama. Ključno mesto u daljem razvitku privrednog sistema dato je promenama u sistemu raspodele 1961. godine — kako bi se bolje obezbedili samoreprodukcija sistema, ekonomija opredmećenog i živog rada i smanjenje uloge administrativno-upravnog aparata. Potom su uvedene promene u sistem utvrđi-

vanja dohotka i čistog prihoda, umesto ranije dobiti. Uveden je doprinos budžetima kao trajan izvor finansiranja opštredruštvene potrošnje. To je značilo krupan korak u razvoju samoupravljanja. Privrednim organizacijama dato je pravo da slobodno raspolažu delom dohotka preostalim posle podmirenja obaveza prema zajednici. Time se stvaraju uslovi da neposredni proizvođači sve više postaju gospodari rezultata svog rada. Novi oblici u odnosima proizvodnje došli su do punog izražaja usvajanjem i primenom ustavnih amandmana. Donošenjem Ustava 1963. otpočinje proces postepenog rasterećenja privrede i decentralizacije sredstava za proširenu reprodukciju. Ustav je sankcionisao tekovine naše radničke klase ostvarene u posleratnom razdoblju i dalje razvio i ojačao prava neposrednih proizvođača u celini društvene reprodukcije.

Sve je to u potpunosti došlo do izražaja na Osmom kongresu Saveza komunista Jugoslavije. Zauzet je odlučan stav da se dalji razvoj privrednog sistema, decentralizacija i jačanje samoupravljanja i komunalnog sistema odvijaju snaženjem materijalne baze i ekonomske samostalnosti privrednih organizacija i komuna, uspostavljanjem što slobodnijih odnosa u privredi, jačanjem i stabilizacijom tržišta i njegove uloge u procesu društvene reprodukcije, materijalnim podsticanjem neposrednih proizvođača na produktivniji rad, bržim i uspešnijim uključivanjem u međunarodnu podelu rada. To je bio osnovni sadržaj privredne reforme iz 1965. godine.

Privredna reforma bila je uslovljena potrebom da se intenzivnije razvijaju materijalne proizvodne snage i da se šire mogućnosti razvitka odnosa proizvodnje na temelju samoupravljanja. Jedan od uzroka koji su nametali tu potrebu bile su slabosti u oblasti robne razmene sa inostranstvom. Reformom cena i drugim merama privredne reforme trebalo je stvoriti pretpostavke za izrazitije delovanje ekonomskih zakonitosti.

Osnovni cilj reforme bio je jačanje samoupravnih odnosa, sužavanje etatiističkih i birokratskih uticaja na privredne tokove, te obezbeđivanje samostalnosti privrednih organizacija kao robnih proizvođača. To je vodilo razvijanju robne proizvodnje, ali i tendencijama izrastanja tehnokratskih monopola u uslovima nedovoljno razvijenih samoupravnih odnosa, time i sukoba interesa radničke klase i interesa socijalnih nosilaca tih tendencija. Zbog toga je trebalo učiniti dalji korak u razvoju samoupravljanja, što je postignuto donošenjem ustavnih amandmana, pogotovo takozvanih radničkih amandmana. Njima se utvrđuju prava radničke klase da raspolaže celinom društvene reprodukcije; oni čine okosnicu našeg samoup-

ravnog sistema. Time su stvoreni i uslovi za realizaciju istorijskih težnji da radnici sami odlučuju o svom radu i dohotku na svim nivoima i u svim oblastima društvenog života, da postanu nosioci celokupne društvene reprodukcije. U tom smislu, izvršene promene nasleđenih organizacionih oblika osnovnih proizvodnih i društvenih celija usmerene su na razbijanje preduzetničkog organizovanja proizvodnje i hijerarhijskih odnosa među ljudima, nastalim na osnovama privatne ili etatističke svojine. To je, istovremeno, bilo polazište samoupravnog integrisanja društva. Osnovna organizacija udruženog rada postala je primarni oblik udruženog rada. Time su oblikovane bitne osnove samoupravnog privrednog sistema i integracije na temelju podružtvljavanja dohotka i njegove raspodele u skladu sa interesima udruženih proizvođača i pod njihovim odlučujućim uticajem.

Republike i pokrajine igraju bitnu ulogu u rešavanju svih značajnih pitanja iz oblasti ekonomskog života. To je jedna od glavnih uporišnih tačaka našeg ekonomsko-političkog sistema i ukupnog društvenog razvoja, a time i ravnopravnosti svih naših naroda i narodnosti. Od izuzetnog značaja je što republike i pokrajine samostalno raspolazu ostvarenim viškom rada i na toj osnovi razvijaju odnose solidarnosti u jugoslovenskim okvirima. Takva uloga republika i pokrajina na ekonomskom planu potvrđuje se u izgradnji privrednog sistema, formiranju politike dugoročnog razvoja, donošenju mera tekuće ekonomske politike, ali i preuzimanju odgovornosti za ostvarivanje usvojenih rešenja.

Temeljna pitanja koja su se postavila pred socijalističke snage Jugoslavije posle pobede revolucije bila su: kako upravljati nacionalizovanim sredstvima za proizvodnju; šta je, u uslovima podružtvljenih sredstava za proizvodnju, pokretačka snaga svesne aktivnosti ljudi u razvijanju proizvodnih snaga; kakav treba da bude politički sistem prelaznog perioda od kapitalizma ka komunizmu, koji će obezbediti što povoljnije uslove za razvijanje te aktivnosti; kako izgrađivati takav demokratski mehanizam koji će obezbediti maksimalnu mogućnost demokratskog samoupravljanja radnih ljudi u celini društvene reprodukcije.

Prvi praktični korak bio je kurs ka postepenoj decentralizaciji privrednog i političkog sistema, koja omogućava što šire učešće radnih ljudi u samoupravljanju u proizvodnji i u komunama, njihovu punu kontrolu nad državnim aparatom. Pošlo se od bitne pretpostavke da se ne može samo iz centra upravljati ekonomskim i društvenim razvitkom.

Upravo tome je vodio razvoj samoupravljanja, počev od 1950. godine, kada je donet »Osnovni zakon o upravljanju državnim privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva«, preko ustavnih amandmana, do Ustava 1974. godine.

III

Razvoj socijalističkog samoupravljanja

Jedno od najbitnijih obeležja revolucionarne strategije Komunističke partije Jugoslavije bilo je razvijanje stvaralačke, revolucionarne inicijative širokih narodnih masa od prvih dana narodno-oslobodilačke borbe. Ta bogata stvaralačka, revolucionarna inicijativa radnog čoveka, borca narodnooslobodilačkog rata, predstavlja izvoriste socijalističkog samoupravljanja. Najbolje potvrde za to su stvaranje i delatnost narodnooslobodilačkih odbora, upravljanje fabrikama i brojnim radionicama na oslobođenoj teritoriji, inicijativa boraca u oružanim formacijama revolucije i demokratski odnosi unutar tih formacija.

Izgrađivanje i učvršćenje nove vlasti nakon oružanog dela revolucije, upravo uspostavljanje osnovnih političkih, ekonomskih, materijalnih i kulturno-duhovnih pretpostavki socijalističke izgradnje, i u tom sklopu zadaci brze obnove porušene zemlje, zahtevali su u datim unutarnjim i spoljnopoličkim uslovima jaku državnu vlast, pre svega neposrednu rukovodeću političku i idejnu ulogu Partije u svim oblastima društvenog života. Zbog toga period razvoja naše socijalističke revolucije od 1945—1950. nosi obeležja revolucionarnog etatizma. Komunistička partija Jugoslavije je bila i tada svesna činjenice da se socijalizam ne može graditi bez milionske inicijative masa. Zbog toga je samoupravna komponenta bila stalno prisutna u društveno-političkoj praksi u različitim oblicima, od proizvodnih saveta do prvih radničkih saveta izabranih 1949. godine. Juna 1950. godine Narodna skupština donela je Zakon o samoupravljanju. Govoreći u Narodnoj skupštini tom prilikom, drug Tito je naglasio da parola: »Fabrike radnicima« sadrži »u sebi čitav program socijalističkih odnosa u proizvodnji«. Više od četvrt veka uspešno se ostvaruje taj program.

Od samog početka, samoupravljanje se višestruko pokazalo kao najbitniji faktor razvitka socijalizma kao procesa kontinuirane so-

cijalističke revolucije.¹³ Razvoj samoupravljanja u našem posleratnom socijalističkom razvitku karakterišu tri istorijske etape: prva (1950—1964), u kojoj se ono pretežno razvijalo u okvirima fabrike i bilo usmereno na oblast i problematiku proste reprodukcije; druga (1964—1971), u kojoj samoupravljanje izlazi iz fabrike, zahvata proširenu reprodukciju i nastoji da se izgradi kao celovita organizacija društva; treća etapa je etapa udruženog rada i političkog sistema zasnovanog na udruženom radu.¹⁴

Samoupravljanje je od početka bilo usmereno na to da na osnovama društvene svojine spaja radnog čoveka sa uslovima, sredstvima i plodovima njegovog rada i omogući da udruženi proizvođači postepeno ovladavaju celinom načina proizvodnje — kako je Marks na mnogo mesta definisao osnovni istorijski cilj borbe radničke klase. Uspostavljanjem i razvijanjem takvog društveno-ekonomskog položaja radnika stvaraju se mogućnosti da njegovi interesi postanu glavna pokretačka snaga razvoja socijalizma.

Razvoj samoupravljanja morao je zbog toga biti usmeren, pre svega, na menjanje društveno-ekonomskih odnosa. Razvoj samoupravljanja kao celovitog procesa revolucionarnog preobražaja je sve više zavisio od razvoja novih društveno-ekonomskih odnosa, i obratno. Rezultat toga je bio postepeno izgrađivanje novog socijalističkog samoupravnog načina proizvodnje.

Međutim, objektivni i subjektivni uslovi razvoja socijalističke revolucije uticali su da ostvarivanje usmerenosti samoupravljanja na neposredno menjanje društveno-ekonomskih odnosa bude postepeno.

Prvih sedam-osam godina po usvajanju Zakona o upravljanju preduzećima od strane radnih kolektiva, radnički saveti su se razvijali pretežno kao »demokratski politički instrument preko kojeg je bilo moguće menjati materijalne odnose« (Kardelj). Tih godina samoupravljanje se uspostavilo i učvršćivalo kao »najzad pronađeni politički oblik pod kojim se moglo izvršiti ekonomsko oslobođenje rada« (Marks). Kao takvo, ono je već otpočelo da vrši veliki uticaj na sve osnovne društveno-ekonomske i političke odnose socijalističkog društva i pokrenulo, pre svega, dva dalekosežna procesa — de-

¹³ Drug Tito je, 29. novembra 1951, na pitanje urednika »Borbe« da li je samoupravljanje nastavak revolucije, odgovorio: »Razumi se..., jer bez revolucionarnog razvitka nema ostvarenja socijalizma. Izgradnja socijalizma je revolucionarni proces...« (Govori i članci, VI, »Naprijed«, str. 293).

¹⁴ E. Kardelj, »Socijalističko samoupravljanje u našem ustavnom sistemu«, »Svetlost«, 1975, str. 85; V. Bakarić, »Ekonomske i političke aspekte socijalističkog samoupravljanja«, »Svetlost«, 1975.

etatizaciju i decentralizaciju kao pretpostavke integracije, odnosno izgrađivanja i razvijanja socijalističkog društva na novim, samoupravnim osnovama.

Proces deetatizacije u toj fazi bio je tek na početku. Ali, orijentacija na odumiranje države bila je veoma jasna i odlučna. Saznata je i prihvaćena u jednoj od najintenzivnijih i najširih diskusija koju je naša Partija organizovala i vodila, i koja je svoj najzreliji rezultat dala u Programu Saveza komunista Jugoslavije.

Deetatizacija je otpočela u privredi. Međutim, zbog prirode odnosa proizvodnje i još postojeće koncentracije akumulacije u organima države, ona nije mogla dati veće rezultate u ovoj oblasti.

Početak deetatizacije privrede i razvoj samoupravljanja otvorili su proces osamostaljenja preduzeća kao privrednih subjekata i robnih proizvođača i bitno uticali na teorijsku i praktičnu afirmaciju privređivanja na osnovama robne proizvodnje. Ovaj proces bio je podstaknut, odnosno omogućen, nizom ekonomskih mera preduzetih od 1952. do 1957. godine, koje obeležavaju prvu fazu oslobođanja privrede od neposrednog državnog rukovođenja.

Revolucionarni karakter ovih promena ogledao se i u tome što su one vršene u neposrednoj borbi protiv raznovrsnih snaga, tendencija i pokušaja da se društveni razvoj zaustavi ili krene u pravcu restauracije nekih oblika starog društva. Najpre se oglasila građanska liberalistička tendencija, koja je na vanrednoj plenarnoj sednici Centralnog komiteta januara 1954. godine idejno i politički osuđena, a u praksi relativno lako i brzo suzbijena. Sa druge strane, javili su se i birokratski otpori, nastojanja da se sačuvaju neke birokratske privilegije, pa je Izvršni komitet Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije februara 1958. godine uputio jedno od prvih pisama svim organizacijama Saveza komunista. Naša se revolucija razvijala u neprestanoj borbi protiv dve osnovne kontra-revolucionarne tendencije prelaznog perioda — tendencije za svojevrsnom restauracijom građanskog društva u različitim njegovim vidovima i tendencije za uspostavljanjem etatistički deformisanog socijalizma sa dominantnom ulogom birokratije i tehnokratije. Borba protiv ove dve tendencije bila je i ostala klasna borba, kojom se ostvaruje dijalektika prevazilaženja starog i nastajanja novog društva.

Naša revolucija nije ni u jednom periodu svog razvitka bitno zaostajala za istorijskim mogućnostima u realizaciji ključnih ciljeva socijalističkog preobražaja. Samoupravljanje se potvrđivalo kao osnovni generator revolucionarnog procesa upravo zato što je njegovo

dosledno ostvarivanje neprestano zahtevalo da se ide napred. Time se na delu ispoljavala druga osnovna dijalektička odlika socijalističke revolucije, dijalektika pokreta i ciljeva. »Čitav razvitak radničkog samoupravljanja«, — govorio je drug Tito 27. aprila 1960. godine, — »išao je postepeno i pri tome nas je uvijek praksa gurala naprijed. Ponekad smo čak pomalo zaostajali za tom praksom«. Tako se i u našem socijalističkom razvitku ispoljila ona dijalektika revolucije koju je Marks imao u vidu kad je pisao da radnička klasa, »neposredno, u svom vlastitom položaju nalazi sadržinu i materijal svoje revolucionarne delatnosti... a posledice njenih vlastitih dela teraju je dalje.«¹⁵

U drugoj polovini pedesetih godina radničko samoupravljanje je počelo ne samo da daje prve plodove u svim oblastima društvenog života, nego i da svojim dotadašnjim razvojem i rezultatom u okviru celog društva vrši pritisak na subjektivne snage da preduzmu korake koji će dovesti do potpunijih i razvijenijih oblika samoupravljanja i intenzivirati proces oslobađanja rada.

Drug Tito je istakao taj zahtev same prakse prvi put na Prvom kongresu radničkih saveta, 1957. godine. Na Kongresu je dominirao zahtev da se prošire prava neposrednih proizvođača u upravljanju osnovnim sredstvima i amortizacijom, da nivo fondova na samostalnom raspolaganju i fondova za investicije raste u zavisnosti od razvitka proizvodnje, da proširena reprodukcija bude u većoj meri pod uticajem samih proizvođača.

Ideja oslobađanja rada, ovladavanja procesom proizvodnje od strane udruženih proizvođača i afirmisanja radničke klase kao osnovnog subjekta samoupravljanja snažno je naglašena u Programu, ključnom dokumentu Saveza komunista Jugoslavije, u kome piše:

»Socijalizam je društveno uređenje zasnovano na područstvenim sredstvima za proizvodnju, u kome društvenom proizvodnjom upravljaju udruženi proizvođači, u kome se vrši raspodela na principu svakome prema radu i u kome se, pod rukovodstvom radničke klase, koja se kao klasa i sama menja, svi društveni odnosi postepeno oslobađaju klasnih suprotnosti i svih elemenata iskorišćavanja čoveka od strane čoveka«.

Na Petom kongresu Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, aprila 1960, u referatu drugova Tita i Kardelja već je razrađena orijentacija na značajnije promene u ekonomskim odnosima i naglašena potreba da radničko samoupravljanje radikalnije zahvati oblast ekonomije. Socijalističko samoupravljanje, koje se unu-

¹⁵ K. Marks, F. Engels, Dela, tom 10, »Prosveta«, str. 18.

tar proizvodnje razvijalo kao politički instrument radničke klase, sada je stasalo, okrenulo se oblasti odnosa proizvodnje i zahvatilo bit tih odnosa — raspodelu. Tim nastojanjem ono prestaje da bude samo politička institucija, politički organ radničke klase; ono počinje unutar preduzeća da razvija i odgovarajuće društveno-ekonomske odnose kao socijalističke samoupravne odnose.

Zahvatajući probleme raspodele i nastojeći da ih rešava u skladu sa principom socijalističke raspodele prema radu, samoupravljanje izlazi iz okvira radničkog saveta preduzeća kao centralnog organa radničkog samoupravljanja i »spušta« se niže. Počinju sve više da se razvijaju oblici neposrednog samoupravljanja — oni u okviru pogona. Stvara se pojam ekonomskih jedinica kao radnog i društvenog okvira neposrednog samoupravljanja. Godine 1960. i 1961. su doba borbe za ekonomske jedinice, za socijalističku raspodelu prema radu i neposredno samoupravljanje.

Međutim, u trenutku kada je samoupravljanje na nivou osnovnih radnih organizacija ozbiljno krenulo u sferu ekonomije i pokušalo da zavlada odnosima raspodele, nužno se sudarilo sa celokupnom organizacijom društva, kojoj je pečat još uvek davala država, pre svega time što je raspolagala najvećim delom viška rada namenjenog za proširenu reprodukciju.

Zato se borba za raspodelu ličnih dohodaka prema radu morala transformisati u borbu za ovladavanje celinom dohotka. A to je pretpostavljalo da radničko samoupravljanje izađe iz fabrike i zahvati celinu društvene reprodukcije, odnosno izmeni celokupnu društvenu organizaciju.

Ova borba koju je Savez komunista vodio za neposredno samoupravljanje i raspodelu prema radu, naišla je u tom momentu na prvi snažniji otpor etatističko-birokratskih i začetaka tehnokratskih snaga. Docijniji razvoj, Brionski plenum 1966. i jačanje birokratsko-tehnokratskih snaga u drugoj polovini šezdesetih godina jasnije će osvetliti te prve ozbiljnije birokratske i tehnokratske otpore radničkom samoupravljanju.

Ova dva razloga su još jednom potvrdila revolucionarni karakter našeg socijalističkog razvitka. Pokazalo se, s jedne strane, da dosledno ostvarenje jedne revolucionarne mere zahteva usvajanje narednog koraka u revolucionarnom kretanju a, sa druge strane, da to kretanje zavisi od datog odnosa političkih, u krajnoj liniji klasnih snaga, tj. da revolucionarna akcija proizilazi iz klasne borbe.

Nova istorijska etapa razvoja samoupravljanja počinje naglašavanjem potreba razvoja samoupravljanja u oba pravca — u celini

društva i u osnovnim radnim jedinicama, neposrednom samoupravljanju. Postaje jasno da se samoupravljanje u bazi ne može dalje razvijati ako se ne razvija samoupravljanje u celini društva i obrnuto — globalna društvena organizacija ne može da postane samoupravna ako se ne razvija neposredno samoupravljanje.

Ustav od 1963. godine značio je krupan korak dalje u deetativizaciji ekonomskih i političkih odnosa.

Sve se više širi saznanje da centralno pitanje daljeg razvoja postaje deetativizacija proširene reprodukcije. Bitna socijalno-klasna suština toga pitanja je ko će raspolagati viškom rada — udruženi proizvođači ili država preko birokratije, odnosno tehnobirokratije.

Osmi kongres Saveza komunista Jugoslavije bitno je obeležen Titovim zahtevom da sredstvima za proširenu reprodukciju ovlada radnička klasa. Međutim, šezdesetih godina se u našem privrednom i političkom sistemu sve više ispoljava svojevrzni dualizam: s jedne strane, radna organizacija sa neposrednim samoupravljanjem, a sa druge strane, društveno-politička zajednica, zapravo, država, koja još ima značajnu ekonomsko-političku moć. Cela društvena organizacija je proizilazila iz te dve osnove.

Da bi radnici ovladali proširenom reprodukcijom, bilo je potrebno sredstva za proširenu reprodukciju vratiti iz društveno-političkih zajednica radnim organizacijama. To je bio jedan od osnovnih zahteva privredne i društvene reforme 1965. godine. Ali, radne organizacije nisu bile u mogućnosti da na višim nivoima društvene organizacije upravljaju sredstvima za proširenu reprodukciju zbog toga što su ti nivoi bili deo državne organizacije. Utoliko su se lakše javile banke kao nosioci ekonomsko-finansijske moći.

Došlo je do jačanja objektivnih tendencija i realnih subjektivnih snaga, koje su zapretille revolucionarno-klasnim, samoupravnim osnovama našeg socijalističkog društva. Te pretnje iskazale su se kao tendencije stvaranja kapital-odnosa, čiji je izvor bilo i jačanje tehnokratsko-birokratskih snaga, i kao pojačani nacionalizam. Sve je to uticalo u pravcu potiskivanja radničkog samoupravljanja.

Kapital-odnos javio se kao tendencija u drugoj polovini šezdesetih godina i bio je izraz odvajanja viška rada od radničke klase, njegovog konstituisanja kao viška vrednosti i suprotstavljanja radnicima kao sredstva koja cirkulišu, troše se i gomilaju bez ikakvog uticaja onih koji su ih stvorili, pa ni radničke klase kao celine.

Ova tendencija je jačala u meri u kojoj su u bankama, osiguravajućim zavodima i spoljnotrgovinskim preduzećima jačale tendencije ka samooplođivanju od proizvođača otuđenog viška rada po logici samooplođivanja kapitala.

U vezi s tim javile su se i tendencije odvajanja dela rukovo-
dećeg kadra u privredi od radničke klase, njegovo povezivanje sa
rukovodećim kadrovima u finansijskim institucijama i sa delovima
pojedinih političkih rukovodstava, suprotstavljanje takve tehnobiro-
kratske grupacije radničkoj klasi, njenim neposrednim i istorijskim
interesima. Ta grupacija je najpre podržavala ekonomski razvoj u
pravcu kapital-odnosa. U meri u kojoj se kapital-odnos uspostavljao,
on je tu grupaciju počeo da reprodukuje i jača, dajući joj sve izra-
zitiju antiradničku i građansku socijalno-klasnu fizionomiju. Tu se
na delu pokazalo kako se u socijalizmu mogu stvarati socijalne gru-
pacije suprotstavljene radničkoj klasi. Sve ovo je u krajnjoj liniji
išlo na ruku i jačanju etatističko-birokratskih odnosa.

Drug Tito je prvi oštro kritikovao ovu pojavu u jesen 1969. go-
dine u referatu prilikom izbora za počasnog člana Akademije nauka
i umetnosti Bosne i Hercegovine.

Krajem šezdesetih godina dolazi i do jačanja nacionalističkih
pojava i tendencija. Još jednom se pokazalo da skretanje s kursa
socijalističkog samoupravljanja, napuštanje jasne revolucionarne
klasne orijentacije, ili u pravcu klasičnog etatizma i birokratije ili
u pravcu kapital-odnosa i tehnokratije, u našim višenacionalnim
uslovima uvek nužno dovodi do nacionalizma, bilo u hegemonistič-
kom bilo u separatističkom vidu.

Ove antisocijalističke tendencije bile su, pre svega, usmerene
protiv avangardne uloge Saveza komunista Jugoslavije i njegove
revolucionarne ideologije. One su razvijale svoje ideološke koncepte:
liberalizam, tehnomenadžersku i nacionalističku ideologiju.

Prvo suzbijanje tih tendencija učinjeno je donošenjem ustavnih
amandmana 1971. godine (mada je još na Drugom kongresu samo-
upravljača data orijentacija koja će dovesti do ustavnih amandma-
na). Odlučan udarac zadat im je 21. sednicom Predsedništva Saveza
komunista Jugoslavije, Pismom druga Tita i Izvršnog biroa i razgo-
vorom druga Tita sa rukovodiocima Saveza komunista Srbije. U toku
naredne tri godine one su zaustavljene, upravo bitno potisnute. U
tome je prvorazrednu ulogu odigrao drug Tito. U svakoj prilici je
naglašavao da pre svega od komunista, od Saveza komunista Jugo-
slavije, zavisi revolucionarni socijalistički razvitak. Na Desetom kon-
gresu Saveza komunista Jugoslavije drug Tito je naglasio: »da...
dalji uspjesi u izvršavanju zadataka u sadašnjoj etapi našeg razvitka
zavise od sposobnosti Saveza komunista da ostvaruje svoju vodeću
ulogu i jača idejno-političko i akciono jedinstvo, da razvija stvara-

lački rad svojih članova i organizacija gdje god se vodi borba za afirmaciju socijalističkog samoupravljanja». ¹⁶

Najznačajniji rezultati ove ofanzive Saveza komunista usmerene na radikalizaciju revolucionarno klasnih osnova našeg socijalizma, na dalji razvoj socijalističkog samoupravljanja bili su novi Ustav, Zakon o udruženom radu i koncept političkog sistema socijalističkog samoupravljanja. Time su otvorene nove revolucionarne mogućnosti, otpočela je nova etapa u razvoju samoupravljanja. Međutim, već prvi koraci u njihovom ostvarivanju potvrdili su osnovno iskustvo proteklih dvadeset pet godina — da dalji razvoj bitno zavisi od borbe, organizovanosti i svesti revolucionarnih snaga, prvenstveno radničke klase i njene avangarde, da bez delovanja Saveza komunista i svih organizovanih subjektivnih snaga nema socijalističkog samoupravljanja.

Ustav i Zakon o udruženom radu podrazumevaju razvoj neposrednog samoupravljanja u osnovnim organizacijama udruženog rada i na svim nivoima društvenog organizovanja.

Smisao osnovnih organizacija udruženog rada upravo je u neposrednom odlučivanju radnika o uslovima, toku i rezultatima rada tamo gde se radi i gde se stiče dohodak. Odlučujuća pozicija radnika u okviru osnovnih organizacija udruženog rada ne može se ostvariti bez njihove isto takve pozicije u sistemu proširene reprodukcije u celini. Upravo zato su osnovne organizacije udruženog rada i udruženi rad jedinstvena osnova izgrađivanja globalne samoupravne organizacije socijalističkog društva. Tu organizaciju čini i politički sistem socijalističkog samoupravljanja utemeljen u udruženom radu.

Osnovna organizacija udruženog rada nije samo ekonomski oblik organizacije proizvođača i njihovog uticaja na društvenu reprodukciju, već i sredstvo društveno-političkog uticaja i borbe radničke klase za izgradnju socijalističkog samoupravnog društva i dominantnu ulogu te klase. Otuda, ostvarivanje udruženog rada nema samo ekonomski već i politički i najširi revolucionarni značaj.

Novi Ustav polazi od toga da je proizvođač subjekt ukupne privredne i društvene delatnosti, a primarni organizacioni oblik u kome deluje — osnovna organizacija udruženog rada, razume se, ne kao izolovana jedinica nego ugrađena u jedinstven proces i sistem udruživanja rada u globalnim društvenim razmerama. Samo kao organski deo udruženog rada u celini, ona vodi izgradnji samoupravnog socijalističkog sistema kao prelazne etape ka ostvarivanju »asocijacije slobodnih proizvođača«.

¹⁶ J. B. Tito, »Borba za dalji razvoj socijalističkog samoupravljanja«, »Svjetlost«, 1975, str. 325.

Tako shvaćena koncepcija udruženog rada vodi integraciji radničke klase i društva, uprkos razlikama i sukobima interesa na tržištu između pojedinih radnih organizacija, do kojih dolazi, pre svega, zbog nedovoljnih resursa i ograničenih mogućnosti zadovoljenja potreba. Borba za ostvarivanje te koncepcije, koja je u suštini oblik klasne borbe i diktature proletarijata u našem savremenom društvu, stvara uslove za prevazilaženje tih sukoba između samih proizvođača i za integraciju društva na novim osnovama.

Udruženim radom i političkim sistemom socijalističkog samoupravljanja koje iz njega proizilazi, naše društvo ostavlja iza sebe državno-svojinski monopol nad sredstvima za proizvodnju i razvija društvenu svojinu kao takav društveni odnos koji radniku daje »pravo rada sredstvima u društvenoj svojini« (Ustav). To podrazumeva pravo da lično i kolektivno odlučuje o sredstvima u društvenoj svojini i rezultatima svoga rada, ali i odgovornost da to pravo ostvaruje u punoj ravnopravnosti sa ostalim radnicima u okviru organizacija udruženog rada i institucija političkog sistema socijalističkog samoupravljanja.

Najznačajnija tekovina u tri decenije razvoja socijalističkog samoupravljanja je stalna i sve potpunija demokratizacija i humanizacija društvenih odnosa i celokupnog društvenog života na osnovi revolucionarnih promena u društveno-ekonomskoj i političkoj sferi društva.

Radnička klasa i svi radni ljudi, zahvaljujući samoupravljanju kao osnovnom vidu njihove društvene, revolucionarne delatnosti, i sistemu odnosa koji tu delatnost omogućuje, izrastaju u osnovni subjekt revolucionarnog procesa, koji naše društvo vodi komunističkim ciljevima sadržanim u istorijskim interesima radničke klase, a teorijski definisanim u delima Marksa, Engelsa i Lenjina. To je najviše izraženo u činjenici da radni ljudi imaju stvarnu mogućnost da odlučuju o uslovima, toku i rezultatima svoga rada i o svim opštedruštvenim pitanjima i poslovima, i da tu mogućnost iz dana u dan sve više, masovnije i svesnije koriste.

U organima radničkog samoupravljanja 1950. je izabrano oko 200 hiljada radnika, u 1972. preko 550 hiljada radnika; 1960. u 21.546 ustanova izabrano je 177.306 radnika, a 1972. u 9.423 ustanove (broj ustanova se smanjio) 263.000.¹⁷ Broj delegata u skupštinama opština, republika i pokrajina i Skupštini Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iznosio je 1975. oko 53 hiljade.¹⁸ Još stotine hiljada

¹⁷ Prema publikaciji Saveznog zavoda za statistiku »Jugoslavija — 30 godina posle oslobođenja i pobeđe nad fašizmom 1945—1975«, str. 43—46.

¹⁸ Prema »Statističkom godišnjaku« 1976.

ljudi uključene su u sistem socijalističkog samoupravljanja aktivnošću u okviru mesnih zajednica, sekcija Socijalističkog saveza i sl.

U takvim revolucionarnim promenama koje je vršilo i vrši samoupravljanje izrastaju novi socijalistički ljudi. Samoupravljanje se potvrđuje kao najbolja škola socijalističke svesti.

Svi ostali uspesi jugoslovenskog društva u protekle tri decenije — i u materijalnoj proizvodnji i u kulturno-duhovnoj sferi — bili su omogućeni razvojem socijalističkog samoupravljanja.

Jugoslovenska socijalistička revolucija zaslužna je što je ponovo u praksi afirmisala veliku ideju klasika o radničkom samoupravljanju. Ali, još je značajnije što je ona, razvijajući praksu i teoriju samoupravljanja kao celovitog sistema, upravo organizacije socijalističkog društva, bitno dalje razvila marksističku teoriju i ukazala na nove revolucionarne i humanističke perspektive razvoja socijalizma u savremenom svetu.

Jedna od bitnih komponenti razvoja samoupravljanja bila je transformacija političkog sistema u pravcu područjavanja vlasti. Njihova je suština u jačanju uslova da radnička klasa stekne dominantnu poziciju u procesu odlučivanja i društveno-političkom životu u celini. I politički sistem je u svom razvoju imao različite institucionalne oblike, a i trenutke stagnacije i krize u pogledu konkretnih mogućnost i da radnička klasa zaista ima odlučujući politički uticaj. Međutim, dugoročna konstanta u razvoju našeg političkog sistema je nastojanje svesnih socijalističkih snaga, pre svega Saveza komunista, da se on utemeljuje u promenama u društveno-ekonomskim odnosima, da omogućuje da radnička klasa u sve većoj meri postaje gospodar uslova i rezultata svog rada.

To znači da se ostvaruje jedinstvo procesa oslobođenja rada i procesa političkog odlučivanja i, na toj osnovi, jedinstvo funkcije proizvođača i upravljača u svim institucijama samoupravljanja i vlasti. Temelj tog jedinstva je društvena svojina sredstava za proizvodnju i na njoj zasnovane mogućnosti da proizvođači budu gospodari uslova i rezultata svoga rada. Istovremeno, ideja odumiranja države, razvoja integralne samoupravne demokratije, predstavlja strateško opredeljenje u razvoju našeg političkog sistema.

Kontinuitet borbe Partije za socijalističku demokratiju i politički sistem novog istorijskog tipa počinje još od narodnooslobodilačke borbe, odnosno oružanog perioda naše socijalističke revolucije. Kao i u svakoj autentičnoj revoluciji, i u našoj su nicali novi istinski organi narodne vlasti i stvarne neposredne demokratije — narodnooslobodilački odbori. Oni su već bili klica prakse samoupravljanja.

Inaugurisanje samoupravljanja kao osnovnog pravca društvenog razvoja, formiranje organa radničkog samoupravljanja, istovremeno je bilo početak transformacije političkog sistema, pre svega uloge države, u pravcu odlučujuće pozicije radničke klase u društveno-političkom životu.

U koncepcijskom izgrađivanju političkog sistema na osnovama socijalističkog samoupravljanja, značajnu ulogu ima Šesti kongres Saveza komunista Jugoslavije. Radni čovek, njegovi organi i oblici samoupravljanja postali su polazna tačka političkog sistema. Savez komunista Jugoslavije počinje da deluje unutar radničke klase i celokupnog sistema samoupravljanja kao vodeća idejno-politička snaga. Raskida se personalna unija partijskog i državnog aparata. Međutim, uporedo sa ovim pozitivnim promenama, u praksi je došlo do izvesnih tendencija da se politički sistem gradi u smislu građanskog političkog sistema, što je bilo suprotno istorijskom smislu samoupravne demokratije. Partija je jasno istakla suštinu i moguće posledice tih težnji i zauzela kurs njihovog energičnog suzbijanja.

Posebno treba istaći stvaranje veća proizvođača kao teritorijalnih organa proizvođača i kolektivnih predstavnika preduzeća u narodnim odborima 1952. godine, u pokrajinskim i republičkim skupštinama i u Skupštini Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1953. godine.

Među najvažnijim rezultatima procesa decentralizacije je uvođenje komunalnog sistema 1955. godine, kojim su opštine postale jedna od osnova socijalističke samoupravne organizacije društva, subjekat političkog i ekonomskog života. Međutim, u razvoju komunalnog sistema javljale su se i tendencije za komunalnom autarhijom i etatizacijom tog sistema. Ipak, orijentacija na komunalni sistem ima veliki načelni i praktično-politički značaj.

Proces deetatizacije je posebno zahvatio delatnosti obrazovanja, nauke, kulture, zdravstva — rukovođenje ovim delatnostima umesto državnih organa preuzimaju institucije društvenog samoupravljanja.

Samoupravljanje je bitno proširilo socijalnu osnovu političkog sistema. Radnička klasa je, svakako, osnovni nosilac sistema vlasti i samoupravljanja u celini. Ali, socijalna podloga političkog sistema ne svodi se na tu klasu: uporedo sa razvijanjem samoupravljanja kao univerzalnog društvenog odnosa, njegovim prodorom u sve oblasti društvenog života, sve više se širi i formira svojevrsni istorijski blok socijalnih snaga, čiji je bitni interes jačanje socijalističkog samoupravljanja. Taj proces neprekidnog širenja socijalne osnove političkog sistema u jugoslovenskom socijalističkom društvu jedna je od

temeljnih karakteristika razvoja tog sistema. Već 1953. godine donesen je Ustavni zakon, koji je polazio od te široke socijalne osnove samoupravljanja i sistema vlasti kao njegovog integralnog elementa, pri čemu se u njemu određuje dominantna uloga radničke klase u celokupnom društveno-političkom životu. Isto načelno stanovište usvaja i Ustav iz 1963. i utvrđuje da sve »političke oblike« upravljanja društvenim poslovima, uključujući državnu vlast, stvaraju »radnička klasa i ceo radni narod kao slobodna zajednica udruženih proizvođača«.

Sredinom 60-ih i početkom 70-ih godina dolazi do stagnacije i elementa krize u razvoju našeg političkog sistema. Pre svega, bili su sazreli uslovi da se ide ka dubljim promenama u sistemu proširene reprodukcije i podruštvljavanju svih funkcija vlasti i upravljanja, a birokratsko-tehnokratske snage, zahvaljujući svojim pozicijama u ekonomsko-političkom sistemu, tome su se oštro suprotstavljale. U istom periodu, i zbog istih uzroka, počeo je da slabi uticaj organa radničkog samoupravljanja, što se izrazilo i u sastavu, sadržaju i načinu rada ključnih državno-političkih organa i institucija. U tim uslovima došlo je i do krize odnosa u Federaciji, do dezintegrativnih procesa, tendencija konfederalizma, jačanja težnji ka unitarizmu i separatizmu i njihovog međusobnog uslovljavanja. Istovremeno, tendencija decentralizovanog etatizma našla je podlogu u otuđenom višku rada i s njim povezanom monopolu političke moći.

Borba Saveza komunista protiv tih tendencija rezultirala je i promenama u društveno-ekonomskom, a zatim u političkom sistemu, koje su, pre svega, izražene u novom Ustavu. Ključno, klasno uporište političkog sistema postaje udruženi rad. Taj sistem izrasta iz osnovnih organizacija udruženog rada radnih i mesnih zajednica. Shodno tom osnovnom polazištu, on prestaje da bude tradicionalna politička nadgradnja i razvija se kao integralni elemenat i sredstvo ostvarivanja koncepcije udruženog rada.

U transformaciji političkog sistema u pravcu razvoja socijalističkog samoupravljanja, čija je osnova u udruživanju rada, nastajao je novi karakter Federacije i ukupne globalne političke organizacije društva. Federacija u novim uslovima nije državna struktura hijerarhijskog tipa i političke nadređenosti, nego izraz istinskog zajedništva i pune ravnopravnosti svake republike i pokrajine, svih naših naroda i narodnosti.

Ideja podruštvljavanja vlasti i njenog preobražavanja i široki proces samoupravnog odlučivanja dobijaju kvalitativno novi izraz i mogućnosti za svoju puniju realizaciju kroz delegatski sistem. Nje-

gova suština je u tome da se, u procesu političkog odlučivanja i društveno-ekonomskog života, prevazilazi svaki oblik političko-ekonomskog posredovanja i zastupanja, i na njima zasnovanog monopola ekonomsko-političke moći.

Veoma važan unutrašnji elemenat političkog sistema zasnovanog na udruženom radu je samoupravno sporazumevanje i dogovaranje. Ono karakteriše odnose i način uspostavljanja veza između organa političke vlasti i samoupravljanja na višim društvenim nivoima, odnose, svakodnevnu društvenu praksu u radnim organizacijama, među samim proizvođačima. U suštini, samoupravno sporazumevanje i dogovaranje je oblik ostvarivanja zajedničkih interesa, usklađivanja različitih i prevazilaženja suprotnih interesa na svim nivoima društva — od osnovne organizacije udruženog rada do Federacije.

Bitan elemenat tog sistema je i slobodna razmena rada. Značaj tog principa je prvenstveno u uspostavljanju neposrednih odnosa i veza između materijalne proizvodnje i društvene nadgradnje, stvaranju uslova za prevazilaženje istorijske suprotstavljenosti ekonomske i političke sfere, rada i upravljanja.

Konstituisanje političkog sistema na temelju udruženog rada i delegatskog sistema kao njegovog političkog oblika otvara mogućnosti za kvalitativno novi korak u razvoju samoupravne socijalističke demokratije i društvenog života u celini. On se zasniva na pluralizmu samoupravnih interesa, pri čemu se obezbeđuje odlučujuća pozicija istorijskih interesa radničke klase i istovremeno prevazilazi svaki oblik političkog monopola. Time se suštinski prevazilazi i više-partijski i jednopartijski politički sistem.

Savez komunista, kao avangarda radničke klase i celokupnog socijalističkog preobražaja, Socijalistički savez i druge društveno-političke i društvene organizacije, udruženja građana kao i državni organi, naučne i stručne službe i svi drugi oblici društvenog organizovanja, stvarno postaju deo celokupnog sistema socijalističkog samoupravljanja. Posebno je značajna uloga Socijalističkog saveza u razvoju političkog sistema integralne i celovite socijalističke demokratije. Njegova politička platforma, čiji su koreni u istorijskoj ulozi Narodnooslobodilačkog fronta, zapravo je izraz demokratske orijentacije i širine naše revolucije, koja omogućava da se sve progresivne društvene snage objedine u borbi za ostvarivanje socijalističkog samoupravljanja i da u tom procesu obezbede realizaciju svojih ključnih interesa. Takođe je važno naglasiti novu ulogu i poziciju Sindikata kao političke organizacije radničke klase i radnih ljudi, posebno kad je reč o veoma složenom procesu usklađivanja različitih interesa

koji postoje unutar klase i u društvu kao celini, i o ostvarivanju zajedničkog interesa te klase i društva.

I druge društveno-političke organizacije i udruženja radnih ljudi i građana su značajni elementi razuđenog sistema socijalističke demokratije i borbe za njeno svakodnevno jačanje.

Opštenarodna odbrana, kao jedinstveni sistem organizovanja, pripremanja i učešća celog društva u odbrani slobode, nezavisnosti i teritorijalnog integriteta SFRJ, ima svoje najdublje klasno-socijalno ishodište u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji, i kontinuirano se razvija kroz ceo period naše socijalističke izgradnje. Ona se u posleratnom periodu stalno obogaćuje dostignućima u razvoju socijalističkog samoupravljanja, rezultatima naučno-tehničkog razvoja i Titovim političkim i vojnostrateškim pogledima na vođenje opštenarodnog odbrambenog rata u savremenim međunarodnim uslovima. Na tim osnovima izgrađuje se i razvija koncepcija opštenarodne odbrane, strategija naše oružane borbe i ratna doktrina.

Dostignuća u izgradnji materijalnih proizvodnih snaga društva, neprekidno jačanje odlučujuće uloge radničke klase u celokupnim društveno-ekonomskim i političkim odnosima i jedinstvo i ravnopravnost naših naroda i narodnosti najšire su osnove stalnog jačanja odbrambene sposobnosti SFRJ i najvažnije pretpostavke za uspešnu izgradnju takvog sistema opštenarodne odbrane u kome sve materijalne i ljudske mogućnosti mogu maksimalno da se ispolje i angažuju u sprečavanju agresije i u odbrani suvereniteta naših naroda i narodnosti.

Naše celokupno posleratno iskustvo pokazuje da u uslovima naraslih protivrečnosti u međunarodnim odnosima, stalnih pritisaka i pretnji imperijalističkih i hegemonističkih snaga, blokovskih konfrontacija i rastuće moći savremenih sredstava masovnog razaranja — odbrambena sposobnost i odlučnost naroda i narodnosti, njihovo unutrašnje jedinstvo i angažovanost i osposobljenost da se suprotstave svakoj agresiji predstavljaju najveću garanciju bezbednosti i mirnog razvoja SFRJ.

Zato su sve organizovane socijalističke snage Jugoslavije i svi subjekti društva, sa Savezom komunista na čelu, u celokupnom dosadašnjem razvoju ispoljavali izuzetnu pažnju, angažovanost i odgovornost za jačanje opštenarodne odbrane, za njen klasno-revolucionarni karakter i izgradnju u skladu sa razvojem društvenih odnosa i zahtevima savremenog rata. U tome je Savez komunista uvek imao

posebnu odgovornost i obavezu. On se u konkretnoj istorijskoj praksi potvrdio kao glavna pokretačka i vodeća idejno-politička snaga u svim aktivnostima opštenarodne odbrane.

Iskustva iz narodnooslobodilačkog rata i celokupnog posleratnog razvoja potvrđuju organsku povezanost socijalističkog samoupravljanja s jedne strane, i opštenarodne odbrane sa druge. Odbrambeno organizovanje našeg društva, njegovi konkretni istorijski oblici, razvoj i rezultati nerazdvojno su povezani sa dostignućima u izgradnji političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, i u najvećoj meri od njih zavise. Konstituisanje i razvoj socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih i političkih odnosa i njihovo pretvaranje u celovit sistem društvenog života i stvaranja omogućio je da udruženi proizvođači, narodi i narodnosti postanu aktivni činioци u odbrani zemlje i da organizuju odbrambene snage društva kao i sopstvene snage.

Proces podružljavanja poslova opštenarodne odbrane doveo je do velikog povećavanja odbrambene aktivnosti svih subjekata društva i do zajednički usmerenog, organizovanog i planskog rada svih društvenih, političkih, državnih i vojnih faktora na zajedničkim zadacima. U toj široko razgranatoj društvenoj akciji neprekidno jača i učvršćuje se jedinstvo naših naroda i narodnosti, radnih ljudi i građana. Izgrađuje se i razvija svest o odbrani kao opštedruštvenom interesu najveće vrednosti i o oružanoj borbi kao najvažnijem obliku opštenarodnog otpora. Učvršćuje se poverenje u sopstvene snage i u mogućnosti uspešnog suprotstavljanja svim vrstama agresije. Na taj način opštenarodna odbrana, sa svoje strane, doprinosi afirmaciji jedinstva i ravnopravnosti naših naroda i narodnosti, povećava uverenje u njihovu sudbinsku povezanost, učvršćuje unutrašnju stabilnost društva i utiče na jačanje međunarodnog položaja i ugleda Jugoslavije u svetu.

Opštenarodna odbrana je postala neotuđiva revolucionarna tekovina radničke klase, naroda i narodnosti i građana SFRJ, a njeni rezultati njihovo sopstveno delo. »Dosadašnja izgradnja sistema opštenarodne odbrane i društvene samozaštite spada u najkrupnija ostvarenja našeg društvenog razvoja«. (Tito)

Uporedo sa razvojem opštenarodne odbrane, naročito poslednjih godina, intenziviran je i razvoj društvene samozaštite, na jedinstvenim idejno-političkim osnovama. Ona je sastavni deo zaštitne funkcije našeg društva. Zajedno s opštenarodnom odbranom, i pored specifičnosti u organizovanju, ostvaruje jedinstvene ciljeve.

Društvena samozaštita se razvija kao jedna od osnovnih funkcija društveno-političkog sistema, kao njegov konstitutivni element

i afirmiše se kao aktivni činilac razvoja socijalističkih samoupravnih odnosa. Radni ljudi i građani ostvaruju poslove društvene samozaštite kao sastavni deo svojih ustavnih i samoupravnih prava i odgovornosti. Angažujući se u zaštiti osnovnih vrednosti naše revolucije, oni obezbeđuju miran i stabilan razvoj naše socijalističke samoupravne zajednice i bore se protiv svih izvora njenog ugrožavanja.

Savez komunista, kao vodeća idejno-politička snaga radničke klase i radnih ljudi, uspešno usmerava aktivnost svih organizovanih subjektivnih snaga društva u ostvarivanju samozaštite i obezbeđuje njihovo idejno-političko i akciono jedinstvo na ovim poslovima.

Razvoj sistema opštenarodne odbrane i karakteristike savremenog rata zahtevali su da se izgrađuju i usavršavaju sve osnovne komponente tog sistema. Među njima su najznačajnije oružane snage, Jugoslovenska narodna armija i teritorijalna odbrana, koje su snažan instrument naše nezavisnosti i mirnog razvitka. One su vrhunski obučene, moralno-politički čvrste, savremeno organizovane i naoružane uglavnom sredstvima domaće proizvodnje. Naše oružane snage se izgrađuju na jedinstvenim klasnim, idejno-političkim i vojnostrategijskim osnovama, i predstavljaju dva osnovna oblika organizovanja radnih ljudi, naroda i narodnosti Jugoslavije za oružanu borbu. »To su,« — kaže drug Tito, — »konkretni oblici primjene Marksove ideje o naoružanom narodu na današnjem stepenu razvitka našeg socijalističkog društva i u okvirima postojećih međunarodnih odnosa. U tim oblicima poznato načelo da svaki građanin bude vojnik i svaki vojnik građanin — dobija realan smisao i značaj«.